

УДК 811.161.2'371

Р. Л. Ріжко,
аспірант

(Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника)

КОГНІТИВНЕ НАПОВНЕННЯ ФОЛЬКЛОРИЗМІВ У ПОЕТИЧНІЙ КАРТИНІ СВІТУ КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

У статті на основі когнітивного підходу до аналізу мовних одиниць досліджено фольклоризми як домінанти українських поетичних текстів кінця ХХ – початку ХХІ століття, проаналізовано їх семантичні трансформації. Розглянуто фреймо-словову організацію етнокультурних концептів, з'ясовано їх роль у вербалізації авторської мовної картини світу задекларованого періоду.

Одне з актуальних питань сучасного мовознавства – дослідження лінгвоодиниць як носіїв концептуальної (етнокультурної, ментальної) інформації, що формують індивідуально-авторську картину світу. Відповідно, однією з ключових мовних категорій, яка фокусує глибинне розуміння тексту, репрезентуючи парадигму "мислеобразів" у поетичному континуумі кінця ХХ – початку ХХІ століття, є **фольклоризми**. Це "своєрідні лексичні константи, в яких зафіксований світогляд народу, закріплений його багатовіковий досвід" [1: 3].

Наукова увага до мовно-стилістичних ресурсів фольклорного контексту не вщухає із часів О. О. Потебні, який передбачив спроможність народнописаного тексту (завдяки власному генетичному феномену) стати об'єктом багатьох дисциплін, що вивчають засади національних духовних і культурних пріоритетів¹.

Проблема "**Фольклор і художній текст**" перебуває у сфері мовознавчих зацікавлень багатьох учених. Так, роль фольклору в розвитку літературної мови (спільне і відмінне в поняттях "літературна мова" і "мова фольклору"), статус фольклоризмів як стилістичної категорії, семантична трансформація фольклорних символів у текстах української поезії та прози й ін. досліджено в монографії С. Я. Єрмоленко "Фольклор і літературна мова" [2], що є знаковою щодо систематизації та узагальнення положень про мову українського фольклору². Вивчення етнокультурного (народнописаного) досвіду репрезентовано також у працях І. О. Голубовської [3], В. В. Жайворонка [4; 5], В. І. Кононенка [6; 7], О. О. Маленко [8], В. М. Русанівського [9], О. І. Сімович [1] та багато ін. Однак, незважаючи на численну кількість публікацій, присвячених цій мовній категорії, все ж, на нашу думку, спеціального дослідження фольклоризмів як семантико-стилістичних домінант поетичної картини світу кінця ХХ – початку ХХІ століття, здійсненого з погляду когнітивного підходу до аналізу мовних явищ, немає. Це й зумовило вибір теми статті.

Актуальність дослідження мотивована відсутністю праць, у яких фольклоризми як семантико-стилістичні домінанти художніх текстів означеного періоду розглядалися б крізь призму когнітивної лінгвістики.

Мета статті – визначити особливості когнітивного наповнення фольклоризмів у художньому дискурсі задекларованого періоду.

Термін "**фольклоризм**" походить від англійського слова *folk-lore* – народна мудрість [10: 760]. Лінгвістичний зміст цього поняття визначає С. Я. Єрмоленко: "Фольклоризми об'єднують відповідні слова – народнопоетичні символи, слова-номінації народних обрядів, етнографізми, топоніми, історизми, які виконують вторинну функцію в мові художньої літератури" [2: 222].

Матеріал проведеного нами дослідження дає підстави стверджувати, що фольклоризми у поетичних текстах кінця ХХ – початку ХХІ століття, передусім, виступають "концептуальними" репрезентантами авторської картини світу із властивими їй аксіологічними параметрами етнокультури. Це підтверджує думку С. Я. Єрмоленко про те, що фольклорні елементи "є в мові кожного національного поета, але кожний індивідуальний стиль трансформує, розвиває їх по-своєму" [2: 169].

Як показав аналіз, ключовими в художньому дискурсі окресленого періоду є, насамперед, концепти **калина, верба, явір, барвінок, чебрець**, пов'язані з народними звичаями, переказами, традиціями – явищами, що зміцнюють людську етноспільноту [4: 27].

¹ "Народна пісня становить матеріал для мовознавства, етнографії, історії, психології та ін. Але цим наукам потрібна зовсім не пісня, а, наприклад, мовознавству – звук, слово, форма, зворот..." [2: 79].

² Фольклор у книзі С. Я. Єрмоленко розглядається як наддіалектний тип мовлення, особливий функціональний стиль, якому притаманна (подібно до художнього) естетична функція.

Розгляньмо поетичні сегменти, що містять наведені етнокультурні концепти¹ ("породжені історико-культурною свідомістю народу" [4: 26]), а також відповідні фрейми² (фреймову організацію концептів) та їх слоти (компоненти пропозиційного ядра фрейму [11: 672])³. Графічно вказане співвідношення можна зобразити так:

1. Концепт *калина* ↔ фрейм *рідний край, Україна* ← слоти *рідна грудка* (символізує українську землю, батьківщину; "грудку рідної землі брали на війну або в довгу подорож як оберіг" [7: 81]), *лан* ("численні предки українців жили в основному сільським життям серед свого поля...; символізує волю і щастя" [5: 464]; багатство (родючість) української землі): *Нас рідна грудка кличе зі світів, / заманює калиною і ланом...* (Я. Ткачівський) [12: 11]; *кінь* ("улюбленець козацької доби (персоніфікується у фольклорі як вірний друг козака, побратим), тому й порівнюють його з долею" [5: 287]): *а тепер я в кімнаті / у камері / я живу з конем / живу із калиновим лугом / живу / як з братом / як з другом* (Т. Мельничук) [13: 24]; *криниця, дім* (здавна вдома біля криниці садили калину або вербу): *Пив я синю воду із криниць глибинних, / А мені здавалось – вдома з-під калини!* (Т. Мельничук) [14: 25]; *синє небо* (реалія українського доквілля; один із символів стягу України (вважається, що синій колір на ньому символізує блакитне небо, а жовтий – зріле хлібне поле) [5: 478]), *син, Вкраїна*: *Буде небо синє, / Буде жар калини, / Й назве мене сином / Пролісок з Вкраїни* (Т. Мельничук) [13: 89]; *матір* (найрідніша людина), *ялина* (як символічний елемент пейзажу [1: 28] рідного краю), *Україна*: *Мамо!... / Чуєш? / Може, ти спиш? / Бо вже пізня година. / Калина, ялина і Україна / сплять...* (Б. Олійник) [15: 18]. Як бачимо, текстові сегменти не лише репрезентують традиційний в українському фольклорі образ *калини* як уособлення рідного краю, батьківщини, України, а й демонструють авторський (зумовлений етнокультурною пам'яттю, пов'язаними з нею особистісними переживаннями) "відеоряд", який значно розширює національно-ментальну картину світу, центральною "верхівкою" якої виступає вказаний етноконцепт.

2. Концепт *калина* ↔ фрейм *дівчина* ← слоти *червона ягідка* (рум'яна, червонощока дівчина; "кров з молоком"), *краса* ("гарна, як калина"), *гіркота* ("дівчина з характером"): *По росі холодній калинові зрона / Приносив коханій – у руці рука... / Дівчина-калина – ягідка червона: / З вигляду прекрасна, а на смак – гірка* (Я. Ткачівський) [16: 52]. Як зазначає С. Я. Єрмоленко, фольклорний образ *калини* є частиною традиційної компаративи: краса дівчини порівнюється з красою калини. Цей поетизм передає зміст позитивної оцінки [2: 198]⁴. У наведеному текстовому відрізку концепт *калина* містить аксіологічні нашарування зі знаками "+" (добре) та "-" (погано): виділені вище слоти *червона ягідка, краса* (з вигляду *прекрасна*) маніфестують зовнішню красу, вроду дівчини (знак "+"); *гіркота* (на смак – *гірка*) – її внутрішній "світ", очевидно, йдеться про характер чи стан душі (знак "-"). У цьому випадку простежуємо контенціональне варіювання семантики ключового слова (*дівчина-калина*), яке "не зачіпає" інтенціоналу, бо становить периферію поняттєвого поля, але значно збагачує "контрольне" ім'я додатковими відтінками: мовець / ліричний суб'єкт знайомий з дівчиною (знає її темперамент, характер, вдачу), тому й негативно кваліфікує її. Отже, автор використовує для зображення ліричної героїні універсальну (те, що первинно спадає на думку), етноспецифічну (краса української дівчини = краса калини) та індивідуальну характеристики ("продиктовану" особистісними уявленнями).

3. Концепт *калина* ↔ фрейм *рідна мати, рід* ← слоти *корінь* (початок, походження роду), *дитинство* (перше знайомство з навколишнім світом, первинні враження): *Калино, ти живи! Вві сні і наяву / Приходжу я до тебе, прилітаю / З-за Снісею, Вісли, з-за Дунаю, / І рідною матусею зову... / Бо корінь мій дитинний – тільки ти. / Все більше нікому писать листи* (І. Драч) [21: 11]. Звернімо увагу на

¹ "Концепт – ніби згусток культури у свідомості людини; те, у вигляді чого культура входить у ментальний світ людини. І, з іншого боку, концепт – це те, за допомогою чого людина – проста, звичайна людина, не "творець культурних цінностей" – сама входить у культуру, а в деяких випадках і впливає на неї" [17: 40]. Концепт – мікромодель культури, а культура – макромодель концепта. Концепт породжує культуру і породжується нею [18: 41]. Культурний концепт – багатомірний смислова величина, що містить у собі ціннісний, образний і поняттєвий складники [19: 91].

² Фрейм – "структура репрезентації знань, в якій відображено набуту досвідним шляхом інформацію про деяку стереотипну ситуацію та про текст, що її описує, а також інструкцію щодо її використання" [11: 771].

³ Слоти – елементи ситуацій, певного типу інформації, релевантної для фрагмента описуваної дійсності [20: 106].

⁴ І. О. Голубовська стверджує, що калина красива лише на вигляд: смак цієї ягоди гіркий, як гірким колись було і життя заміжньої жінки. Так, з калиною порівнюється вродлива молода дівчина (*гарна як калина, тишина як калина, червона як калина*) й асоціюється образ нещасливої, безталанної жінки [3: 190].

семантичне наповнення контексту: ліричний герой (якщо брати весь поетичний текст) вірний червоній (калиновій) крові батьків, які пішли в безсмертя [2: 198]; він не забуває своє українське коріння (родовід). **Калина** виступає актуалізатором минулого (дитинства), наявного в пам'яті мовця, тобто зв'язною ланкою часового буття (як символ невмирущості, вічності). Вона в уяві ліричного суб'єкта асоціюється з найріднішою людиною – матір'ю, яка чекає та любить свою дитину (доки росте калина – доти живе мати). Саме тому образ **калини** "відкриває ще один напрямок семантичного руху" [22: 172]: єдність людини і природи (як символу життя).

4. Концепт **калина** ↔ фрейм **дитина** ← слоти **люба дитина, родина, маленький киянин**: *Гінко рости, моя люба дитино, / Щастя моє голубе! / В злагоді вірній єдина родина / Прийме в обійми тебе. / Спи, мій маленький киянине, люлі, / Спи мій калиновий цвіт* (Б. Олійник) [15: 52]. Наведений поетичний текст написаний у формі колискової пісні ("Коліскова новонародженому киянину"), що характеризується використанням лінгвоодиниць із яскравим емоційно-експресивним забарвленням, які створюють позитивну аксіологічну рамку повідомлення. Порівняймо: **щастя** – стан цілковитого задоволення життям, відчуття глибокого вдоволення та безмежної радості, яких зазнає хто-небудь [23: 1637]; у народній творчості персоналізується, оскільки людина споконвіку мріє про його супутництво [5: 654]; у контексті – той, хто дарує радість, викликає почуття любові (дитина); **злагода** – мирні, дружні відносини, стосунки; погодженість, гармонія [23: 461] у сім'ї; **сон** – фізіологічний стан спокою організму людини, що настає періодично і супроводиться повною або частковою втратою свідомості й ослабленням ряду фізіологічних процесів [23: 1356]; **сон** у народі сприймається по-різному: як щось найсолідше, наймиліше для людини (дитини); стан спокою людини (дитини), що не має гріхів; ознака здоров'я [5: 562-563]; виразник світлих почуттів; відводить від людини темні сили зла і нещастя [8: 200].

Спресованим мотиваційним судженням, у якому втілено емоційний стан ліричного суб'єкта [22: 72], є апеляція до дитини: *моя люба дитино, щастя моє голубе* (метафорична дескрипція, поява якої зумовлена інтенціями мовця підкреслити відчуття безмежної радості: **щастя** – дитина (не всім дано щастя мати дітей); епітет *голубий* маніфестує колір очей дитини) – любов, радість, щастя, втіха; *мій маленький киянине, мій калиновий цвіт* – гордість (син – продовжувач роду, України), надія, віра. Відповідно, **калина** в українському лінгвокультурному просторі асоціюється з Україною, тому в авторській інтерпретації "**калиновий цвіт**" – українець ("дитя неньки-України").

5. Концепт **калина** ↔ фрейм **сум** ← слоти **холод, осінь, плач, журавлиний ключ**: *Зіграй мені мелодію любові, / ту, без котрої холодно словам. / Зіграй мені осінній плач калини. / Зіграй усе, що я тебе прошу. / Я не скрипковий ключ, а журавлиний / тобі над полем в небі напишу* (Л. Костенко) [24: 325]. Зупинимось детальніше на цьому поетичному сегменті.

Визначений нами фрейм **сум**, що є імпліцитним у структурі тексту, оприявлюється через слотову організацію. Порівняймо: **холод** – відчуття самотності, порожнечі, безнадії [23: 1568]; **осінь** – час наближення старості, згасання почуттів, життя [23: 859]; **плач** – виражає скорботу, сум, тугу; **журавлиний ключ** – відліт журавлів; пора прощання.

Так, метафорична структура осінній плач **калини** (сум дерева за літом, теплом) зорієнтовує увагу реципієнта на сприйняття прихованого змісту у відповідному ракурсі: "сум" калини проектує психологічний стан ліричної героїні (тугу за коханим).

Розгляньмо ще один текстовий відрізок, що концентрує латентне смислове навантаження (фрейм **сум**), яке експлікується інформаційними "лінгвоелементами" **журавлине бриніння, листопад, іній**: *Бриніння журавлине / Задмухало жарини листопаду. / І вірші невпадат читав я тій калині, / Що інесем цвіте вже пелехато* (А. Мойсієнко) [25: 33].

Спробуємо дешифрувати семантичне наповнення наведених слотів: **журавлине бриніння** – протяжний звук журавлів, що наводить сум, тривожність; **листопад** – час опадання листя; пора відлітання птахів; період у житті людини (у контексті жарини листопаду – метафорична модель, що сприяє актуалізації різних асоціативних репрезентацій: червоно-жовті цяточки листя, що залишилось на деревах (їх видно з висоти пташиного (журавлиного) польоту); "частинка" тепла (в листопаді ще не так холодно); блиск в очах людини, що відображає її внутрішній стан; **іній** – передвісник зими, холоду; символізує прихід старості (іній = сивина).

Таким чином, образ **калини** (Що **інесем** цвіте вже пелехато) у контексті можна (умовно) асоціювати з жінкою (їй автор читав вірші, любив її).

II. 1. Концепт **верба** ↔ фрейм **дівчина** ← слот **місяць**: *До тебе стежка бігла на морозі. / Хто протоптав її? / ...може, подруга далеких літ, / Коли ще місяць загравав з вербою?* (Б. Олійник) [15: 79]. Наведений поетичний сегмент підтверджує те, що уміння встановлювати асоціативні кореляції між космічними, природними реаліями і сферою буття людини (самою людиною), одухотворяючи й естетизуючи їх, є ознакою лінгвокреативного мислення, розвиненої художньої свідомості, яка була властивою давнім слов'янам і українцям зокрема [8: 159-160]. Так, у тексті метафоричну модель місяць

загравав з вербою можна трактувати як **народнопісенний паралелізм**¹: парубок залицяється до дівчини. Це підтверджується тим, що місяць в українському світосприйманні асоціюється з (красивим, молодим, здатним до кохання) парубком ("традиційний народнопісенний образ, уособлення коханого або ж його вірного супутника, що осяває дорогу до чи від милої; у весільному обряді молодого називають місяцем" [5: 369]²), а верба – з дівчиною (яка виростала серед верб та садків; така ж гнучка, як і верба; символ рідної домівки [26: 298]).

2. Концепт **верба** ↔ фрейм **рід** ← слот **корінь** (початок роду): **Рід** наш – з **кореня верби** (Б. Олійник) [20: 73]. Як бачимо, наратор кваліфікує **вербу** як першопочаток роду. Дійсно, в українській народнопісенній творчості це дерево "має силу розвинути сімсот квіток, тобто гілок, що символізують численний рід" [5: 73]. Варто відзначити: **верба** – символ України ("Без верби і калини – нема України"); значить – автор акцентує, насамперед, на "українському корінні" як першопочатковій роду.

III. 1. Концепт **явір** ↔ фрейм **парубок (козак)** ← слот **сльози** (виразник печалі, суму, туги): І постарайтесь, я вас дуже прошу, / щоб **явір** тихі **сльози витирав** (Ю. Андрухович) [27: 4]. У народній свідомості поетизм **явір** уособлює **парубка (юнака, козака)**, фокусує ідеальне уявлення про нього (асоціативні семи – сила, краса, стрункість). У представленому контексті народнопісенний образ "**явора-юнака**" поданий у новому аперцепційному ракурсі: явір у творчій уяві мовця асоціюється з "сентиментальним" парубком, який не здатний стримати сліз. Однак, враховуючи факт, що символічний образ сльоза (сльози) опосередковано відповідає українському національному характеру з його тяжінням до меланхолійності, підвищеної емоційності [7: 175], можна констатувати: автокомунікатор, опираючись на жанрову специфіку народнопісенності, акцентує на тих самих якостях, що характерні ліричному героєві фольклорних текстів, але, насамперед, підкреслює його чуттєвість, емоційність.

2. Концепт **явір** ↔ фрейм **чарівне дерево** ← імпліцитний слот **оберег** (захищає від біди): Кулі летіли, в мене цілили – / я за листя ховався: / **яворовий лист** до серця притис – / і не вбитим зостався (І. Малкович) [28: 509]. Відповідно, написаний в ключі народних пісень про метаморфозні вірування праукраїнців, цей текстовий фрагмент (як і попередній) розкриває нову грань поетичного символу: **явір** – рятівник (зберіг життя ліричному героєві), звідси – нерозривний зв'язок людського світу зі світом природи (яка дає силу, життєву енергію).

IV. Концепт **барвінок** ↔ фрейм **чарівне зілля** ← слоти **весілля, свято, оберег**: Кінь **весільний** у водах / Несе тебе на верховітті – / **барвінком** пахне і тихо / Співають сиві жінки (В. Герасим'юк) [29: 54], Званий гість – / На **святі** і **весіллі**. / **За повір'ям**, / **Береже від лиха**. / **Не барвінок**, / **А чарівне зілля**... (І. Чопей) [30: 12]. Важливо підкреслити, що кожна квітка (як і дерево) в символіці українського народу мала своє тлумачення, зміст якого формувався рівнем асоціативно-образного сприйняття дійсності реципієнта-творця, його загальною картиною світу. Так, **барвінок**³ виступає символом особистого щастя, життя і безсмертя людської душі [5: 27], молодості, кохання, шлюбу [7: 122]; використовується у весільних обрядодіях (з барвінку плетуть віночки молодим [5: 27; 7: 122], ним прикрашають святковий коровай [5: 27]). Сказане підтверджують наведені вище поетичні сегменти. Однак автори акцентують і на інших життєвонеобхідних властивостях цієї квітки (**За повір'ям**, / **Береже від лиха**. / **Не барвінок**, / **А чарівне зілля**): **барвінок** – не просто рослина, а насамперед – **чарівне** (магічне) **зілля**, здатне вберегти людину від лиха, нещастя.

V. Концепт **чебрець** ↔ фрейм **чарівне (зелене) зілля** ← слот **Русалії** (сьомий тиждень по Великодню, або тиждень перед Зеленою (Святою) неділею, що з дохристиянських часів був веселим святом русалок; хліборобське свято колосіння жита [5: 512]), **духмяне літо** (характерна ознака чебрецю – приємні пахощі), **святковість** (чебрець – постійний атрибут свят; оберег від зла): *Бувало, мама на Русалю, / Коли ще сонце не зійшло, / Мене будила й посилала / За чебрецем – аж за село. / І враз у хаті вся долівка / Зеленим зіллям зацвіла. / Здавалося: духмяне літо / Приніс я в хату з-за села. / І вдома стало так святково, / Мов не було у ній і зла...* (І. Чопей) [30: 25]; *руто-м'ята, кропива: На Колімі запахло чебрецем, / і руто-м'ятою і кропивою. / Кохана, сестро, дякую. З любов'ю / паду в про-тебе-спогади лицем* (В. Стус) [31: 25]; *щастя: Хай буде келих щастя повен, / Щоб тепла згадка принесла / І чебрецю духмянний повів, / І тихоплинну хвилю Псла* (В. Калашник) [32: 18]. Як бачимо, етноконцепт **чебрець** відбиває не флору саму по собі, а передусім, зацікавленість людей у символічних (магічних, лікувальних) властивостях елементів свого культурного середовища [26: 285]: здавна використовується в народній

¹ **Паралелізм** (від *parallēlos* – той, що йде поряд) – стилістична фігура мовлення, що ґрунтується на тотожності синтаксичної будови, модальності й інтонавання двох контактних речень або їхніх частин" [11: 533].

² Асоціативними мотиваторами, закладеними в символічну модель **місяць** – **парубок**, є маскулітна ідентифікація місяця за родовою ознакою (в українській мові слово **місяць** чоловічого роду), наявність фази молодого місяця (місяць-молодик – молодий парубок, юнак, хлопець) тощо [8: 159].

³ Звернімо увагу, внутрішня форма (ВФ) номена **барвінок** (сема **барва**), мотивована аперцептивною природою людського мислення, експлікує таке смислове наповнення: **барвінок** у етносвідомості мовця асоціюється з барвою, яскравістю ("названий на ознаку приємного блакитного кольору" [6: 14]), чим зумовлені його позитивнооцінні нашарування.

медицині (для лікування жовтяниці, пристріту); має ритуальне значення в різних обрядах, оскільки вважалося, що рослина забезпечує добробут родині; чебрецем обкурювали обійстя [5: 636]. Однак, сфокусуємо увагу на останніх двох текстових відрізках, які концентрують імпліцитний зміст представленого концепта (його фреймова організація – *рідний край, батьківщина*), на що вказують етноконотаційні слоти (*руто-м'ята, кропива, щастя*). Так, у творчій свідомості автокомунікатора чебрець асоціюється з рідною землею, Україною.

Отже, наведені концепти у поетичному дискурсі кінця ХХ – початку ХХІ століття репрезентовані фреймо-слотовою організацією, пов'язаною з традиційною фольклорною символікою (*калина* (рідний край, Україна; дівчина), *верба* (дівчина, рід), *явір* (парубок, козак), *барвінок, чебрець* (чарівне зілля))¹, та своєрідною авторською (на основі асоціацій) інтерпретацією (*калина* (рідна мати, дитина, сум), *явір* (чарівне дерево), *чебрець* (рідний край, батьківщина))², "аперцептуючим фоном" [33: 41] якої виступає народнопісенний контекст.

Фактичний матеріал нашого дослідження засвідчив, що фольклоризми не тільки спрямовують думку мовця в народнопоетичному напрямі, а передусім, сприяють вираженню його індивідуальної креативної картини світу (вступаючи у зв'язки з іншими когнітивно наповненими лінгвоодинаміями, відкривають нові контури їх семантичної структури). Простежимо це на прикладах із текстів:

- *Там клен-дерево й клениця / На клен-дереві жар-птиця плаче* (Т. Мельничук) [13: 57]. У представленому сегменті етноконцепт *клен-дерево*, що у свідомості українців виступає символом таємничості, благодатної сили [5: 289], сприяє утворенню неолексеми *клениця* (ВФ номінації містить сему *клен*), яка відображає авторське (асоціативно переосмислене) світосприйняття: *клен-дерево* – чоловік, *клениця* – жінка.

- *працею покручені фігури / давно вже одійшли у журботінь / й забули геть калиносміх...* (Т. Мельничук) [13: 44]. Розглянемо детальніше семантичне (когнітивно зумовлене) навантаження наведеного контексту. Так, *працею покручені фігури* – дескриптивна метафорична конструкція, референтами якої є люди, що постійно перебувають у трудовій діяльності (зморені працею); вони *одійшли у журботінь* (ВФ оказіоналізму експлікується семами *журба + тінь*) – "поринули" в буденність (концепти *журба, тінь* у народних віруваннях концентрують негативнооцінні установки: *журба* – "печаль", "смуток", "туга", "лиха сила" [5: 227]; *тінь* – "потойбіччя" [5: 598], "темнота", "ніч"); *забули калиносміх* (ВФ номена включає семи *калина + сміх*) – позбавлені всіх радостей життя, найважливішого (етноконцепт *калина* та концепт *сміх* містять аксіологічну інформацію зі знаком "+": *калина* – "сонце", "краса", "радість", "здоров'я", "щаслива доля" [5: 269-270]; *сміх* – "емоційне піднесення" [7: 245], "гарний настрій", "радість", "веселість", "задоволення").

- *Світанкові солодкі сні / Ще тримають чару фіранок. / Не проспите хорал весни: / Солов'їниться ранок* (В. Калашник) [32: 29]. Неонімація у метафоричній структурі *солов'їниться ранок* (ВФ дієслова репрезентується семою *соловей* (*солов'ї*) дешифруємо як: розпочинається співом солов'я, наповнюється радістю. Змістова координата наведеного етноконотowanego оказіоналізму фокусується в тропеїчній сполучі *Не проспите хорал весни*: "чарівний ранковий спів", "хвалебна весняна пісня". Зауважимо: *соловей* – традиційний символізований об'єкт українського поетичного світосприймання, "Божий", "святий" птах, вісник весни, нового дня, співець добра і кохання [4: 25]; символ радощів, молодості, любові [7: 141]. Отже, індивідуально-авторська номінація (*солов'їниться ранок*) повністю відображає давні уявлення народу, пов'язані з цим птахом (соловей своїм співом розпочинає новий день; налаштує на радісний, добрий настрій).

- *Моя зозуля-юність відкувала, / хоч не зима – осінні йдуть дощі* (Я. Ткачівський) [12: 8]. Новотвір прикладкового типу *зозуля-юність* (ВФ неолексеми містить семи *зозуля + юність*) відсилає реципієнта до фонових знань: *зозуля* – віщий птах, який "прокує" людині певну кількість років життя³, а значить – *юність* (асоціюється (порівнюється) із зозулею) минула, пройшла. У народних піснях, як стверджує С. Я. Єрмоленко, усталені вислови *зозуля кує, закувала зозуленька* є типовими зачинами до ситуацій суму, горя; виконують стилістичну функцію створення тужливого ліричного настрою [2: 114-115]. Тропеїчна структура *моя зозуля-юність відкувала* у наведеному текстовому сегменті також актуалізує смислове прирощення суму, жалю, туги за минулими (юними) роками.

Наведена, як і інші іменникові складні конструкції прикладкового типу виступають унікальними демонстрантами креативної індивідуально-авторської картини світу кінця ХХ – початку ХХІ століття, фрагментарно маніфестуючи у ній українську етнокультуру. Зупинимось на них детальніше. Порівняймо: *місяць-однолюб* (М. Вінграновський) [34: 391] (асоціюється з парубком; *однолюб* – ВФ лексеми – "той, що любить когось одного"); *місяць-буїнограй* (Т. Мельничук) [13: 32] (символізує

¹ Наведені фрейми аперцептовані етнокультурним досвідом поколінь.

² Неузусні фрейми в творчості письменників осягаються реципієнтом на основі набутого ним "текстуального досвіду" [33: 41].

³ На Україні заведено питати зозулю, коли хтось уперше почує її кування, скільки років він проживе: скільки разів птах прокує, стільки років – передбачається – проживе той, хто запитує [37: 364].

життєве різноманіття; *буйнограй* – ВФ – "той, що буйно грає"); *місяць-потороча* (О. Яровий) [35: 73] (ототожуються з лихою, нечистою силою; *потороча* – привид); *зорі-білоніжски* (Т. Мельничук) [13: 52] (асоціюється з живими істотами (людьми); *білоніжски* – ВФ – "ті, що з білими ніжками"); *свічкою-зорею* (І. Павлюк) [36: 119] (за народним повір'ям, зорі – небесні свічки [5: 529]; щойно народжується дитина, Бог відразу запалює на небі її свічку у вигляді нової зорі; якщо людина веде добродійне життя, її свічка зоря горить на небі ясним, чистим світлом; живе грішно – тьм'яніє [37: 249]; коли людина помирає, її свічка гасне [5: 529]); *вітер-білокопитько* (Т. Мельничук) [13: 52] (образна номінація коня (*вітер* – швидкість, сила); *білокопитько* – (ВФ – "той, що має білі копита") білі (залізні) підкови); *коні-вихори* (А. Мойсієнко) [33: 20] (символізують швидкість, безупинність, тому й асоціюються з людськими роками); *жони-лебідоньки* (Т. Мельничук) [13: 42] (у народній поезії лебідка символізує дівчину, жінку (традиційний символ тужної жінки) [5: 330]); *невільниця-зигиця* (О. Яровий) [35: 19] (уособлює дівчину, що живе в неволі (з нелюбом); *зигиця* – давня назва зозулі ("у фольклорі один із улюблених поетичних образів, порівнюється з дівчиною або жінкою, нещасливими в коханні чи подружньому житті" [5: 251]); *ладо-знадо* (Б. Олійник) [15: 98] (номінація дівчини: *лада* – "любка" [5: 326], "кохана"; *знада* – та, що знаджує, захоплює, вабить до себе [23: 468]); *медочку-полиночку* (Т. Мельничук) [13: 38] (народнопісенні образи (тут антоніми), що символізують: *мед* – добро, щастя; *поли* – сум, печаль, гірку долю); *гадай-зілля* (Т. Мельничук) [13: 52] (квіти (трава), які використовують для ворожіння) тощо. Як бачимо, поетизми (фольклорні елементи) – джерело виникнення й подальшої смислової еволюції словесного образу, який у семантичній структурі фокусує і традиційне народне тлумачення знака-символу, і його оригінальне (авторське) наповнення, мотивоване креативним світосприйняттям.

Отже, проведене дослідження дає підстави стверджувати, що фольклоризми у художньому дискурсі кінця XX – початку XXI століття виступають не лише інтенсифікаторами образності, експресивності, виразниками народнопісенного колориту, а передусім – когнітивними репрезентантами, носіями етноконцептуальної інформації в індивідуально-авторській картині світу, ключами для глибинного розуміння тексту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Сімович О. Поетична символіка української народної творчості : лінгвістичний аспект / Оксана Сімович. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, ЛДУ ім. І. Франка, 1999. – 46 с.
2. Єрмоленко С. Я. Фольклор і літературна мова / С. Я. Єрмоленко. – К. : Наукова думка, 1987. – 248 с.
3. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу : [монографія] / І. О. Голубовська. – [2-е вид., випр. і доп.]. – К. : Логос, 2004. – 284 с.
4. Жайворонок В. В. Етнолінгвістика в колі суміжних наук / В. В. Жайворонок // Мовознавство. – 2004. – № 5–6. – С. 23–35.
5. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : [словник-довідник] / Віталій Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
6. Кононенко В. І. Мова. Культура. Стиль : [збірник статей] / Віталій Кононенко. – Київ – Івано-Франківськ, 2002. – 460 с.
7. Кононенко В. І. Символи української мови / Віталій Кононенко. – Івано-Франківськ : Плай, 1996. – 272 с.
8. Маленко О. О. Лінгво-естетична інтерпретація буття в українській поетичній мовотворчості (від фольклору до постмодернізму) : [монографія] / Олена Маленко. – Харків, 2010. – 488 с.
9. Русанівський В. М. Єдиний мовно-образний простір української ментальності / В. М. Русанівський // Мовознавство. – 1993. – № 6. – С. 3–13.
10. Українська мова : Енциклопедія / [редкол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін.]. – [2-ге вид., випр. і доп.]. – К. : Вид-во "Укр. енцикл." ім. М. Бажана, 2004. – 824 с.
11. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.
12. Ткачівський Я. В. Сльоза блаженства : Духовна поезія / Ярослав Ткачівський. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2010. – 76 с.
13. Мельничук Т. Поезії : Твори в трьох томах / Тарас Мельничук. – Том 3. – Книга 1. – Коломия : Вік, 2006. – 496 с.
14. Мельничук Т. Поезії : Твори в трьох томах / Тарас Мельничук. – Том 3. – Книга 2. – Коломия : Вік, 2006. – 344 с.
15. Олійник Б. І. Сива ластівка : Поезії / іл. Ю. А. Чеканюка / Борис Олійник. – [3-тє вид., доп.]. – К. : Веселка, 1995. – 127 с.
16. Ткачівський Я. В. Воскресіння. Поезії / Ярослав Ткачівський. – Івано-Франківськ : "Перевал", 1995. – 120 с.
17. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю. С. Степанов. – М. : Школа "Языка русской культуры", 1997. – 824 с.
18. Зусман В. Г. Концепт в культурологическом аспекте / В. Г. Зусман // Межкультурная коммуникация : учеб. пособие. – Нижний Новгород : Деком, 2001. – С. 38–53.
19. Карасик В. И. Языковой круг : личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.
20. Андрейченко О. Артефактна метафора в сучасному політичному дискурсі : когнітивний аспект / Оксана Андрейченко // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць / Донецький нац. ун-т; наук. ред. А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2011. – Вип. 23. – С. 106–110.

21. Драч І. Ф. Лист до калини : Поезії, поеми / Іван Драч. – К. : Веселка, 1990. – 286 с.
22. Голянич М. І. Внутрішня форма слова і дискурс : [монографія] / Марія Голянич. – Івано-Франківськ : Видавничо-дизайнерський відділ ЦПП Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника, 2008. – 296 с.
23. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь: ВТФ "Перун", 2005. – 1728 с.
24. Костенко Л. В. Вибране / Ліна Костенко. – К. : Дніпро, 1989. – 559 с.
25. Мойсієнко А. К. Вибране. Поезії і переклади / Анатолій Мойсієнко ; [передмова акад. М. Г. Жулинського]. – К. : Фенікс, 2006. – 528 с.
26. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологія сучасної української мови : [навч. посіб.] / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К. : Знання, 2007. – 494 с.
27. Андрухович Ю. І. Екзотичні птахи і рослини з додатком "Індія". Колекція віршів / Юрій Андрухович. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2002. – 112 с.
28. Літургія кохання : Антологія української любовної лірики кінця ХІХ – початку ХХІ століття / [упоряд., передм., довідки про авт. І. Лучука]. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2008. – 728 с.
29. Герасим'юк В. Поет у повітрі. Вірші і поеми / Василь Герасим'юк. – Львів : Кальварія, 2002. – 144 с.
30. Чопей І. Осінні акварелі : Вірші / Іван Чопей ; [передм. Д. Г. Білоуса ; худож. Ю. В. Правдохіна]. – К. : Веселка, 1994. – 62 с.
31. Знак нескінченності : Збірка поезій / [упоряд. Л. Фінкельштейн]. – К. : Факт, 2002. – 228 с.
32. Калашник В. С. Біла зоря : Поезії / Володимир Калашник ; [передм. лауреата Шевченківської премії Ст. Сапеляка]. – Х. : Майдан, 2006. – 78 с.
33. Мойсієнко А. К. Символ як явище аперцепції (на матеріалі поезії Т. Г. Шевченка) / А. К. Мойсієнко // Мовознавство. – 1993. – № 3. – С. 40–45.
34. Вінграновський М. С. Вибрані твори : у 3 т. – Т. 1 : Поезії / Микола Вінграновський // Вступна стаття Т. Салиги. – Тернопіль : Богдан, 2004. – 400 с.
35. Яровий О. Небо в нетрях. Поезії / Олександр Яровий ; [передм. Ю. Мушкетика]. – К. : Укр. письменник, 1995. – 87 с.
36. Павлюк І. Якщо вірити серцем / Ігор Павлюк // Кур'єр Кривбасу. – травень 2003. – № 162. – С. 110–123.
37. Булашев Г. О. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях : Космогонічні українські народні погляди та вірування / Георгій Булашев ; [пер. з рос. Ю. Г. Буряка ; передм. В. О. Шевчука ; прим. Ю. М. Олійника]. – К. : Фірма "Довіра", 1993. – 414 с. – (Сер. "Відродження").
38. Потебня О. О. Естетика і поетика слова : [збірник] / О. О. Потебня ; [пер. з рос. ; упоряд., вступ. ст., приміт. І. В. Іваньо, А. І. Колодної] / О. О. Потебня. – К. : Мистецтво, 1985. – 302 с.

Матеріал надійшов до редакції 01.04. 2011 р.

Рижко Р. Л. Когнитивное наполнение фольклоризмов в поэтической картине мира конца XX – начала XIX века.

В статье на основе когнитивного подхода к анализу языковых единиц исследуются фольклоризмы, которые выступают доминантами украинских поэтических текстов конца XX – начала XXI века, проанализированы их семантические трансформации. Рассмотрена фреймо-слововая организация этнокультурных концептов, выяснена их роль в вербализации авторской языковой картины мира задекларированного периода.

Rizhko R. L. The Folklorisms Cognitive Filling in the Poetic Picture of the World at the End of the XX – the beginning of the XXI Centuries.

The article investigates folklorisms, appearing in the role of the dominants of the Ukrainian poetic texts at the end of the XX – the beginning of the XXI centuries on the grounds of the cognitive approach to the language units analysis. Their semantic transformations are analyzed. The framing slot structure of the ethnocultural concepts is considered. Their role in the verbalization of the author's language picture of the world in the pointed period is envisaged.